

סיכום מאמר: אי-שוויון, פרטיות ובריאות נפשית

אנדרו סיגל

ארה"ב, 2008

Siegel, A. W. (2008). Inequality, privacy, and mental health. *International Journal of Law and Psychiatry* 31, 150–157

נכתב במסגרת פרויקט חומר מקצועי בעברית של אתר יספר"א - ispraisrael.org.il

סוכם על-ידי אילה פרידלנדר כץ בהמלצת דר' מקס לכמן

קריאת הסיכום אינה מהווה תחליף לקריאת המאמר המלא!

מבוא

הדרך הסטנדרטית להבנת כוחה של המדינה בבריאות הנפש היא במושגים של כוחה להתערב עם אנשים או אוכלוסיות בהתייחסה לבעיות בבריאות הנפש. הכוחות המרכזיים הם: א. כוח המשטרה, שכולל את הכוח להגן על בריאות הקהילה, ביטחונה וערכיה; ב. כוח האפוטרופסות של המדינה, המספק למדינות את הסמכות השיפוטית להגן על האינטרסים של קטינים וחסרי ישע. בתוך מסגרת זו, השאלות הפוליטיות לגבי כוחה של המדינה נוגעות באופן עקרוני לחובות המדינה לחקיקה ויישום מדיניות בבריאות הנפש. הכוונה היא למחויבויות המוסריות והחוקיות של המדינה לקדם את בריאות הנפש והחובה להימנע מפעולות של כפייה המתערבות באופן בלתי הולם באינטרסים של החופש והחירות של מתמודדים. מנקודת המבט המקובלת, פירוט מלא של תכני החובות האלה יספק את היקף הכוח וגבולותיו בבריאות הנפש.

בעוד שמסגרת זו מאפשרת להתייחס לעניינים בוערים רבים (למשל: חוסר שירותים לעניים, מדיניות של אשפוז כפוי וטיפול תרופתי כפוי), נרחיב את המבט על כוחה של המדינה בבריאות הנפש ונכלול גם את אותן פעולות של כוח שאינן מתייחסות ישירות לבריאות הנפש, אך הן בעלות השפעה עמוקה על הרווחה הנפשית. כוח מפגין את עצמו לא רק ביחס לאובייקט אליו הוא מכוון אלא גם כתופעת לוואי. יידונו האופנים שבהם מימוש של קונספציות מסוימות של המדינה יכול לתרום להופעת בעיות בבריאות הנפש. כך, ייצוגים מסוימים של פילוסופיה פוליטית בארה"ב ממלאים תפקיד משמעותי ביצירת חרדה כרונית, דחק ודיכאון ומאיימת על האינטימיות והאינדיבידואליות. עובדה זו מאפשרת פרספקטיבה ביקורתית להערכת אותן תיאוריות פוליטיות: אם תיאוריה, בהיותה מיושמת בפרקטיקה, מזיקה לרווחה הנפשית של חלק ניכר מהאוכלוסייה, הדבר צריך להצביע כנגד אימוץ התיאוריה.

תובא התייחסות לשני אפיונים של החברה האמריקאית העכשווית המערבים את המדינה במצבים שמערערים, או מאיימים לערער את הבריאות הנפשית: הראשון נוגע להשפעת העוני והפערים בחלוקת העושר והכוח על הבריאות הנפשית; השני נוגע לאיום על העצמי בעקבות שימוש באמצעים שמפוררים באופן משמעותי את הפרטיות, איום מציאותי מאוד באקלים של

"מאבק בטרור" ומלחמות התרבות על סוגיות כמו הפלות וזכויות הומוסקסואליות. יוצג האופן שבו פילוסופיה פוליטית משויכת לנושאים אלה ותוסבר הטענה כי מחויבות גדולה יותר לעקרונות ליברליים של שוויון וסובלנות היא מכרעת להתגברות על הסכנות לבריאות הנפשית שמחוללים עוני ואובדן פרטיות.

אי-שוויון ובריאות נפשית

על אף שארה"ב היא בין המדינות העשירות ביותר בעולם, היא גם בין הפחות שוויוניות שבהן במושגים של חלוקת העושר. 40%-50% של העושר הלאומי נמצאים בבעלות 1% העליון של האוכלוסייה האמריקאית. בין 1983 לבין 1998, 56% מהצמיחה הכוללת של ההון הפיננסי עברה ל-1% העליון ו-89% עברו ל-20% העליונים, בעוד שהעושר של 80% הנמוכים צמח רק ב-11.2%. באותה תקופה בערך, ההכנסות של האחוז העליון צמחו ב-44%, בעוד שבקרב 80% הנמוכים של חלוקת ההכנסות נרשמה צמיחה ריאלית של פחות מ-6% בהכנסות. כיום ישנם כ-38 מיליון אמריקאים שהם עניים באופן רשמי.

מחקרים רבים מאז שנות ה-50 מצביעים על קשר הפוך בין מעמד חברתי לבין שכיחות של הפרעות נפשיות. נתונים עכשוויים על ריבוד חברתי מצביעים על כמה קשרים בולטים בין אי-שוויון בהכנסות לבין בריאות נפשית. למשל, מחקר מצא כי אנשים עם הכנסה של משק בית הנמוכה מ-\$17,000 הם בעלי סיכויים גבוהים פי 16 לעמוד בקריטריונים של דיכאון מגורי לעומת משקי בית שהכנסתם מעל \$35,000. בעלי הכנסה משפחתית באמצע הטווח הם בעלי סיכויים גבוהים פי 11 לסבול מדיכאון מגורי. שיעור הפרעות החרדה בקרב קבוצת מעוטי-הכנסה היה בערך פי שלוש מזה של הקבוצה האחרת. בעוד שחלק מהשיעורים הגבוהים של הפרעות נפשיות בקבוצות מעוטות הכנסה יכול לנבוע מכך שאנשים עם מחלות נפש נעים במורד הסולם הסוציו-אקונומי, מחקרים פרוספקטיביים רבים מגלים שמעמד חברתי לרוב קודם להפרעה.

ההסבר הסיבתי המקובל ביותר לשיעורים גבוהים של הפרעות נפשיות בקרב מעמדות נמוכים היא הדחק המוגבר. נמצאו מתאמים חזקים בין רמות גבוהות יותר של דחק לבין סיכון גבוה יותר למחלת נפש ולתוצאות בריאות ירודות יותר באופן כללי. עמדה נמוכה יותר בהיררכיה הסוציו-אקונומית יכולה להוביל לדחק מוגבר בשל התנאים החומריים של מחסור פיננסי, צפיפות בתנאי הדיר, רעב וכד'. אבל יש סיבה טובה לחשוב שמחסור חומרי אינו הגורם היחיד להשפעות שליליות אלה. מחקרים רבים מציעים כי הבריאות של הפרט מושפעת מרמת אי-השוויון בהכנסות בחברה ככלל, ולא רק מרמת ההכנסה האישית שלו. מחסור מוחלט אינו מסביר במידה מספקת את הפערים בתוצאות הבריאות. רמת המחסור היחסי בתוך חברה משפיע אף הוא על הבריאות. רעיון זה מתייחס ל"הכנסה יחסית", לפיה אי-שוויון בהכנסות קשור באופן הדוק לתוחלת חיים ותמותה באוכלוסייה בכל הארצות. בעוד שבארצות עשירות יותר תוחלת חיים ממוצעת גבוהה יותר, תוחלת החיים במדינות אלה גם משתנה בהתאם להבדלים בחלוקת ההכנסות. במדינות עשירות שבהן יש יותר שוויון בחלוקת ההכנסות, כמו שוודיה או יפן, התוצר הגולמי המקומי לנפש נמוך יותר אך תוחלת החיים גבוהה יותר מאשר בארה"ב. גם במדינות עניות יותר עם תוחלת חיים גבוהה, כמו קוסטה ריקה, יש חלוקה הוגנת יותר של ההכנסות. ניתן למצוא דפוס דומה כאשר משווים בין מדינות בתוך ארה"ב ובין אזורים עירוניים שונים, כאשר אי-שוויון נרחב בהכנסות נקשר לשיעורי תמותה גבוהים יותר.

הבדלים גדולים יותר בהכנסות משמעותם שיותר אנשים מודרים מעבודות והכנסות, שהן המקור הרגיל למעמד חברתי ולכבוד עצמי. מחסור יחסי נובע מהשפלת הכבוד וייחוס של נחיתות הנלוות לעוני יחסי, יותר מאשר תנאי חיים ירודים יותר לכשעצמם. פערים גולמיים בעושר ובהכנסות יכולים להיות הרסניים לכבוד העצמי והדימוי העצמי של העני. "כאשר אי-ההתאמה בין האדם לבין אחרים נראית לעין באמצעות מבנים חברתיים וסגנון חיים, האנשים הפחות אמידים מקבלים בכוח תזכורת לגבי מצבם, באופן שלעתים מוביל אותם להעריך עוד פחות את עצמם ואת סגנון חייהם". מנקודת מבט זו, אי-שוויון מהווה מכה לעצמי כאשר הוא נתפס כמאתגר את הערך שלנו כבני אדם. כיוון שתחושת הערך שלנו נשלטת בחלקה בידי האופן בו אנו משווים עצמנו לאחרים, פערים חברתיים עמוקים מקשים על אלה שפחות שפר מזלם, לשמור על תחושת הכבוד העצמי שלהם. מן הצד השני של המטבע, האמידים לעתים קרובות מחשיבים עצמם כבעלי ערך גבוה יותר כאנשים, בזכות העמדה הגבוהה שלהם בהיררכיה החברתית. נטען כי העשירים ובעלי הכוח מרוממים עצמם באמצעות שמירת האחרים בעמדתם הנחותה. מצב זה "מחולל בפרט קנאות להגדלת הרמה היחסית של העושר שלו, פחות מתוך צורך אמיתי ויותר על מנת לשים עצמו מעל אחרים". לכן אי-שוויון מקדם את הסטאטוס החברתי של האמידים באמצעות הנמכת האחרים.

תיאורים אלה מספקים בסיס להבנת דרך חשובה שבה אי-שוויון יכול להשפיע על בריאות נפשית. כאשר המציאות היומיומית של אנשים החיים בעוני מונעת מהם בסיס חברתי חשוב של כבוד עצמי וכאשר אנשים חווים את זהותם כמוגדרת בחלקה באמצעות הפחתת ערכם, שימור הכבוד העצמי הופך למאבק קבוע. ניתן לצפות שתחת תנאים כאלה רבים יסבלו מחרדה כרונית, עוינות, דחק ודיכאון.

הפילוסופיה הליברלית חלוקה בדעותיה לגבי הדרכים לקדם חופש ושוויון. גישתו של הפילוסוף לוק גורסת כי השוק החופשי מאפשר את מימוש החופש, השוויון מובטח באמצעות פרוצדורות המעניקות זכויות חוקיות שוות של נגישות לכל העמדות החברתיות. העובדה שישנם אנשים המוצאים עצמם מרוששים תחת מערכת זו, היא מצערת אך לא בלתי הוגנת. בניגוד לכך, ממשיכי דרכו של רוסו מחזיקים בדעה כי איננו יכולים להחשיב את האנשים המדוכאים תחת עוני כאנשים חופשיים. לפי השקפה זו, חלוקה מחדש של העושר היא חיונית למתן כבוד לאנשים כשווים בערכם. היא מאפשרת לנטרל מצבים שמעניקים לאנשים מסוימים יתרונות פוליטיים וכלכליים שהם שרירותיים מנקודת מבט מוסרית. חירות אינה יכולה להיות מובטחת ללא הבטחת המשאבים החומריים הנחוצים לניהול יעיל של החיים וללא משאבים פסיכולוגיים איתנים, ומכאן הצורך הבוער להפחית אי-שוויון.

השפעת אי-השוויון על הפסיכולוגיה האנושית נובעת במידה משמעותית מרמת האוטונומיה של הפרט. אוטונומיה היא היכולת לשלוט בעצמי ביצירת תפישת הטוב, בחינתה והשגתה. אוטונומיה גם נחוצה לעמידה מוסרית ופוליטית שווה. מקובל להבין סוכניות אוטונומית כדורשת יכולת לפעול מתוך מסוגלות ומתוך רצונות וערכים של האדם עצמו, הנתמכים במחשבה. מתוך הבנה זו, ברור שמחלת נפש יכולה לערער את האוטונומיה. אלה החווים סימפטומים כמו הזיות, קושי בארגון המחשבות וחיבורן באופן לוגי, מחשבות אובדניות, חרדה חמורה, או קשיים בריכוז ובקבלת החלטות, עשויים להיות חלשים מידי כדי ליישם חשיבה רציונאלית או רפלקציה על רצונותיהם וערכיהם. עם זאת, יש הטוענים כי התנאים של מסוגלות ורפלקציה מחשבתית נחוצים אך אינם מספיקים לאוטונומיה – לפחות לא בכל ההקשרים. ישנם מצבי חיים מדכאים ומגבילים

מאוד שמשפקים תנאים אלה ויחד עם זאת נראים בלתי תואמים לאוטונומיה. לדוגמא, חוקרות פמיניסטיות טוענות כי אין זה נכון לייחס אוטונומיה לנשים שהסוציאליזציה שלהן ונסיבות של דיכוי הובילו אותן להפנים ערכים פטריארכאליים, אפילו שהן בעלות מסוגלות ותומכות בערכים אלה במחשבתן. כמו כן, חוקרים זיהו מאפיינים פסיכולוגיים השכיחים בקרב אנשים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך, בהם תכונות של ראייה פטליסטית, דימוי עצמי נמוך עם רגשות נחיתות חזקים, הנובעים מהפנמת עמדות דחייה-עצמית של הורים במעמד נמוך, דחף שליטה נמוך וחשדנות. אלה הן בהחלט תכונות מדכאות. לאנשים שאינם מאמינים בערכם המוסרי השווה ושרואים את נסיבות חייהם כמחוץ לשליטתם, חסרה אוטונומיה בדומה לנשים עם אמונות פטריארכאליות. ישנן ראיות לכך שתכונות אלה נוטות לתרום לפערים בהכנסות בין המעמדות. למשל, מחקר מצא כי עליה של 10% בדימוי העצמי שיפרה את השכר הריאלי ב-13%; מחקר אחר הראה כי סטאטוס סוציו-אקונומי נוטה לעבור מדור לדור וכי העברת תכונות אישיות מסבירה כרבע מההעברה הבין-דורית של הכנסות בין אבות לבין בנים.

לפיכך, ישנם יחסי גומלין מורכבים בין אי-שוויון, אוטונומיה ובריאות נפשית. תנאים של אי-שוויון תורמים להופעת תכונות אישיות המחלישות את האוטונומיה בקרב מעמדות נמוכים. תכונות אלה מגבירות את אי-השוויון באמצעות הפחתת הסיכויים להצלחה כלכלית של אנשים במעמדות הנמוכים יותר. אי-שוויון גם יוצר לחצים רבים יותר במעמדות נמוכים, בהם לעתים קרובות אנשים אינם מצוידים בכלים להתמודדות. לחצים אלה תורמים לשיעורים גבוהים יותר של מחלות נפש בקהילות עניות. מחלת נפש מובילה לצמצום נוסף של האוטונומיה, לעתים מערערת את התנאים המאפשרים עמדה מוסרית או פוליטית אישית.

פרטיות ובריאות נפשית

כמה סוגיות נוגעות לכוחה של המדינה ובריאות הנפש בהקשר לפרטיות. הספרות על פרטיות לרוב מבחינה בין שני סוגי פרטיות: פרטיות המידע ופרטיות של קבלת החלטות. פרטיות המידע עוסקת בשליטתנו על נגישותם ושימושם של אחרים במידע לגבינו. פרטיות בקבלת החלטות עוסקת בחופש שלנו לקבל החלטות בסיסיות לגבי חיינו ויחסינו האינטימיים ללא התערבות מצד המדינה. שני סוגי הפרטיות חיוניים לרווחה נפשית משום שהם מספקים תנאים שבהם אינטימיות ואינדיבידואליות יכולות לשגשג. לדוגמא, נושאי פרטיות בקבלת החלטות לגבי אינטימיות הומוסקסואלית, שהיו לאחרונה באור זרקורים בבית המשפט העליון בארה"ב: ארגונים בבריאות הנפש הגישו לבית המשפט תסקיר המצביע על השפעתם של חוקים השוללים הומוסקסואליות על הבריאות הנפשית, בעידוד תרבות בלתי סובלנית כלפי הומוסקסואלים. מסמך זה מתייחס למחקרים המצביעים על השפעתן של דחייה חברתית, אפליה ואלימות שנקשרות למצוקה נפשית בקרב הומוסקסואלים ולסביות. חוקים אלה "מתירים התערבות המדינה באספקט של החיים שהינו מרכזי לזהות אישית, לתפקידים חברתיים וחברות בקהילה ולקשרים קרובים שיוצרים בני אדם עם אחרים לסיפוק צרכים של אהבה, קשר ואינטימיות". הבעייתיות בחוקים המתערבים בבחירות של הפרט היא שהם מאיימים ליצור חברה המותאמת לסטנדרט, מנורמלת, שבה החיים מכוונים יתר על המידה ובנוקשות רבה מידי. מובן כי אלה המחזיקים באמונות המתנגדות לפעולות כמו הפלות או יחסים הומוסקסואליים יטענו כי עיסוק זה בחיי הפרט הינו מוצדק לחלוטין. שאלת היסוד כאן היא האם מדינות יכולות להתערב בחופש של הפרט כדי לקדם השקפות מוסריות שנויות במחלוקת.

אמונה מרכזית של התיאוריה הפוליטית הליברלית היא שמדינות חייבות להישאר ניטרליות בין תפישות מתחרות לגבי הטוב. תיאוריות פוליטיות אחרות חולקות על כך וראות חקיקה בסוגיות מוסריות כדבר רצוי. נטען כי לדרישה הליברלית לניטרליות בין תפישות הטוב יכולה להיות השלכה שלילית על הרווחה הנפשית של אנשים. מניעת חקיקה בסוגיות מוסריות בשל ניטרליות ליברלית, מספקת דלק לדעות קדומות חברתיות זדוניות, ממסדת את הזהות ורומסת אינטימיות. יחד עם זאת, התרת טיעונים לגבי מוסריותן של התנהגויות כדי להכתיב את טווח הזכויות החוקתיות היא מסלול הרבה יותר מסוכן, שכן טיעונים מוסריים יכולים להיות מושמים כדרך לזלזל ולהשפיל התנהגויות מסוימות ולחתור תחת זכויות שעליהן מגן הליברליזם. ניטרליות ליברלית מספקת את הבסיס הבטוח היחיד להגנה על זכויות כנגד תופעות כמו דחייה, אפליה ואלימות, המגבירות את המצוקה הנפשית.

ישנם גם הקשרים חשובים בין פרטיות המידע לבין בריאות הנפש. כמה תיאורטיקנים זיהו כי אדם יכול לייחד עצמו כאינדיבידואל רק אם ניתן לו מרחב חופשי מהתערבות ובחינה של אחרים. עבודתו של ארווין גופמן מגלה כי מניעה מוחלטת של פרטיות שחווים אסירים ומאושפזים בבתי חולים פסיכיאטרים מפרה את הגבולות של העצמי ומאיימת על הקוהרנטיות והיחידה של העצמי. חוקרים התייחסו לתצפיות אלה כבסיס לתיאוריה של פרטיות, לפיה פרטיות היא חיונית ליצירת העצמי ושמירתו. כדי להיות עצמי, אדם צריך לחוות את מחשבותיו, גופו ופעולותיו כשלו; כדי לחוות את אלה כשלו, אדם צריך שתהיה לו שליטה על מתי הם מוצגים ולמי יש גישה אליהם. פרטיות היא "ריטואל חברתי" המעניק את השליטה הזו. הפרות פחות מקיפות של הפרטיות מאשר אלה המתרחשות במוסדות טוטאליים יכולות גם כן להשפיע משמעותית על הבריאות הנפשית. למשל, חשיפה מבודדת של מידע אישי ביותר לגבי אנשים יכול לגרום לטלטלה נפשית. ישנן דוגמאות רבות של אובדנות והתמוטטות נפשית כתוצאה מחשיפות כאלה במסגרת חקירה ממשלתית, סיפורים בעיתונות ואף פרסומים מחקריים.

גם פעולות של פיקוח ומעקב אשר גברו בארה"ב בהקשר למאבק בטרור, יכולות להיות הרסניות בהשפעתן על הפרטיות. החוק הפטרייטי בארה"ב הרחיב את סמכותה של המדינה להשתמש בהאזנות, מעקבים וחקירת חשודים בטרור. פעולות כאלה משפיעות על הנסיבות שבהן אנשים מתנהגים ויכולות לשנות את התנהגותם באופן בעייתי. אחד הקשיים הוא לשמר יחסים חברתיים חשובים בתנאים כאלה, שכן אלה החוששים מכך שהם נתונים לפיקוח בידי צד שלישי, ירגישו כי עליהם לבלום חשיפת מידע אישי. בעיה נוספת היא שאנשים המאמינים שהם נתונים לפיקוח יטו להתאים עצמם לנורמות חברתיות. נטען כי הנטייה של אנשים שחסרה להם פרטיות להתאים עצמם לציפיות חברתיות עשויה לאפשר התפתחות של מחלת נפש. דבקות נוקשה לנורמות חברתיות עלולה להוביל לעכבות ומעצורים, להדחקה, ניכור ואף להתמוטטות נפשית.

במובן מסוים, אמצעים כאלה מתאימים לגמרי למדינה הליברלית, אשר נטען כי מקורה ברצון שלנו בשימור-עצמי. כמובן שחופש ואינדיבידואליות גם הם זוכים להוקרה באידיאלים הליברליים והתערבות בפרטיות בהחלט מאיימת עליהם. המלחמה בטרור עשויה אם כך להגביר את המתח בתוך התיאוריה הליברלית. תקופת מקארטי מספקת תזכורת בוטה למה שיכול לקרות כאשר פחד ואי-סובלנות מתחברים זה לזה. בתקופה הנוכחית אנו זקוקים יותר מכל לאמצע אל ליבנו את הפלורליזם ולהיות סובלניים לסוגים שונים של חיים.

מסקנות

המדינה יכולה להשפיע באופן עמוק על הבריאות הנפשית באמצעות מדיניות שאינה מתייחסת ישירות לבריאות הנפש. לחלוקת העושר במדינה ולרמת המחויבות לניטרליות וסובלנות יש השלכות ניכרות על הרווחה הנפשית של רבים. תיאורית הכוח בבריאות הנפש צריכה להקיף את כל הפעולות של כוח-המדינה שהן בעלות השלכות חשובות על הבריאות הנפשית. אלה המחויבים לקידום בריאות הנפש חייבים להיות מוכנים להכיר ברלוונטיות של דיונים על נושאים רחבים של מדיניות ואזרחות המעוררים שאלות עמוקות של פילוסופיה פוליטית.